

Uluslararası Endekslere Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Girişimciliğin Değerlendirilmesi

Evaluation of Entrepreneurship in Central Asian Turkic Republics According to International Indices

Asst. Prof. Dr. Azamat Maksüdünov (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Abstract

With the disintegration of the Soviet Union, the Central Asian Turkic Republics gained their independence and started transition to the market economy. Entrepreneurship plays a major role for the successful transition and sustainable development. Since independence, each country has been carrying out its own activities to develop entrepreneurship. The results of national-scale activities to improve entrepreneurship can be observed in international rankings.

In this context, main purpose of this study is to evaluate entrepreneurship in Central Asian Turkic Republics according to related international indices and to develop recommendations for the improvement of entrepreneurship in the region. For this purpose, data from international indices like, *Global Entrepreneurship Index* published by the Global Entrepreneurship and Development Institute, *Economic Freedom Index* published by the Heritage Foundation, *Global Competitiveness Index* published by the World Economic Forum and *Doing Business Reports* published by the World Bank, will be utilized.

To obtain the expected value of entrepreneurship for economic development it is necessary to see the current performance for all countries. Results of this study are thought to provide important information for institutions and organizations regulating market in those countries. Additionally, this study gives a chance to make a general evaluation of Central Asian Turkic Republics' activities on entrepreneurship.

1 Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmışlardır. Ülkeleri birbirine bağlayan sistemin yıkılması ile başlangıçta bütün ülkeler tüm alanlarda krizlere girmişlerdir. Durumun giderilmesine ve dünya ekonomisine entegre olmaya yönelik 1991'den buyana birçok reformlar uygulanmaktadır. Yapılan reformlar ana hatları ile: devlete ait teşebbüslerde yönetimin etkinliğini arttırma ve özelleştirmeye gitme, özel, yabancı sermayeli işletmelerin kurulmasını teşvik etme, özel sektörün gelişmesi için uygun ekonomik alt yapı oluşturma çalışmalarıdır (Pomfret, 2003). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri başlangıçta ekonomik ve siyasi yönden aynı durumda olmasına rağmen, nüfusu ve doğal kaynakları açısından farklılıklar sergilemeleri, ekonomik geçişin uygulanmasında gerekli kamusal değişiklikleri yapmada farklı performans sergilemelerine yol açmıştır (Sakinç, 2005).

Uzun bir zaman planlı ekonomik sistemde varlığını sürdüren ülkelerde girişimcilik faaliyetlerinin yüksek olacağı beklenemez. Sosyal ve ekonomik hayatın tamamen devlet tarafından düzenlendiği planlı ekonomik sistem insanların risk alma kabiliyetini, yaratıcılık ruhunu sınırlamıştır. Söz konusu coğrafyada insanların piyasa ekonomisinin gerektirdiği özelliklere sahip olması, değişmesi hiç de kolay olmamaktadır. Özellikle, girişimcilik kültürünün oluşturulması noktasında güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Ancak, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde özelleştirme, sermaye hareketlerinin canlandırılması, devlet müdahalesinin azaltılması, girişimciliğin teşvik edilmesi gibi geçiş süreci çerçevesinde uygulanan reformlar farklı düzeylerde devam etmekte ve bunun sonucu olarak ülkelerin performans düzeyleri de farklı olmaktadır.

Ulusal çapta yapılan faaliyetlerin sonuçları ülke sıralamalarını içeren uluslararası endekslere gözlemlenebilmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı bazı uluslararası endekslere göre, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde girişimciliğin durumunu değerlendirmektir. Değerlendirmeler seçilmiş bazı uluslararası raporlara dayanmaktadır. Bunlar; Küresel Girişimcilik ve Kalkınma Enstitüsü tarafından yayınlanan Küresel Girişimcilik Endeksi, Heritage Vakfı tarafından yayınlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi, Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Endeksi ve Dünya Bankası tarafından yayınlanan İş Yapma Kolaylığı Endeksleridir. Söz konusu çalışmaların bazılarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bazıları hala yer almamakta veya yeni yeni yer almaya başlamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma son beş yıllık dönemi kapsamaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, aslında Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan olmak üzere dört ülkeyi kapsamaktadır. Ancak, çalışmada söz konusu dört ülke dışında ele alınan endekste en iyi ve en kötü performans sergileyen ülkeler, ayrıca Türkiye, Azerbaycan ve Tacikistan da birlikte ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin geldiğimiz noktada sergiledikleri makro ekonomik durumları genel olarak değerlendirilmiş, daha sonra bu ülkelerdeki girişimciliğin durumu uluslararası endekslere göre ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2 Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ait seçilmiş demografik ve ekonomik göstergeler Tablo 1’de ayrıntılı olarak sunulmuştur. Türkmenistan 5,7 milyon nüfusa sahip olup, yıllık nüfus artış oranı %1,7 ve km2 düşen kişi sayısı 12 olduğu görülmektedir. Nüfus bakımından Türkmenistan’ı 6,1 milyonluk nüfusu ile Kırgızistan takip etmektedir. Kırgızistan’ın nüfus artış oranı %2 olup, km2 düşen kişi sayısı 31 civarındadır. Daha sonra, 17,8 milyon nüfusu ile Kazakistan yer almaktadır. Kazakistan’ın nüfus artış oranı %1,4 ve km2 düşen kişi sayısı 7 civarındadır. Özbekistan 31,8 milyon nüfusu ile en kalabalık ülkedir. Bu ülkede nüfus artış oranı % 1,7 ve km2 düşen kişi 75 civarındadır.

Göstergeler	Kırgızistan	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan
Nüfus, milyon	6,1	17,8	31,8	5,7
Nüfus artış oranı, %	2,0	1,4	1,7	1,7
Nüfus yoğunluğu, km2 düşen kişi	31,1	6,6	74,9	12,0
GSYİH, milyar \$	6,6	137,3	37,2	36,2
GSYİH artış oranı, yıllık %	3,8	1,1	7,8	6,2
Kişi başına düşen GSYİH, bin \$	1,1	7,7	2,1	6,4
Kişi başına düşen GSYİH artış oranı, yıllık %	1,7	-0,3	5,9	4,4
GSYİH, SAGP, milyar \$	21,6	450,1	207,4	95,6
Kişi başına düşen GSYİH, SAGP, bin \$	3,6	25,3	6,5	16,9
İşsizlik oranı, toplam işgücünün %	7,2	5,0	7,5	3,5
Enflasyon oranı, yıllık %	0,4	14,5	-	-
Sanayi sektörünün GSYİH’deki payı %	29,2	33,9	32,9	60,0
Tarım sektörünün GSYİH’deki payı %	14,9	4,8	17,6	11,5
Hizmet sektörünün GSYİH’deki payı %,	55,9	61,3	49,5	28,5
Toplam vergi oranı, ticari karın %,	29,0	29,2	38,1	-
İşletmeyi faaliyete geçirmek için gerekli gün	10	9	5	-
Yeni işletme kaydı, sayı	4936	26319	21395	-
Yeni işletme, 1000 kişiye düşen sayı	1,3	2,2	1,0	-

Tablo 1: Seçilmiş Demografik ve Ekonomik Göstergeler (2016) **Kaynak:** World Bank

GSYİH rakamlarına baktığımızda, Kırgızistan’ın 6,6 milyar \$, Türkmenistan’ın 36,2 milyar \$, Özbekistan’ın 37,2 milyar \$, ve Kazakistan’ın 137,3 milyar \$ olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen GSYİH rakamlarına göre sıralama değişmekte, Kırgızistan’da 1100 \$, Özbekistan’da 2100 \$, Türkmenistan’da 6400 \$ ve Kazakistan’da 7700 \$ olarak karşımıza çıkmaktadır. GSYİH’nin artış oranı en çok Özbekistan’da (%7,8) görülmekte, ardından Türkmenistan (%6,2), Kırgızistan (%3,8) ve Kazakistan (%1,1) gelmektedir. Sektörlerin GSYİH’deki payına baktığımızda, Türkmenistan hariç (hizmet sektörünün GSYİH’deki payı % 28,5), tüm ülkelerde hizmet sektörünün ağırlıklı olduğu söylenebilir. Kazakistan’da hizmet sektörünün GSYİH’deki payı % 61,3, Kırgızistan’da %55,9 ve Özbekistan’da %49,5 olduğu görülmektedir. Karşılaştırmaların daha sağlıklı olması için tüm veriler Dünya Bankası’nın veri tabanından elde edilmiş olup, 2016 yılına aittir. Ancak, Türkmenistan ile ilgili bazı bilgilerin olmadığı görülmüştür. Mesela bu ülkede işletmeyi faaliyete geçirmek için gerekli gün sayısı, yeni kayıt olan işletme sayısı ve 1000 kişiye düşen yeni işletme sayısı ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Kırgızistan’da işletmeyi faaliyete geçirmek için 10 gün, Kazakistan’da 9 gün ve Özbekistan’da ise 5 gün gerekmektedir. Her 1000 kişiye düşen yeni işletme sayısı Kazakistan’da 2,2, Kırgızistan’da 1,3 ve Özbekistan’da 1,0’dır. 2016 yılı itibariyle, Kazakistan’da 26319, Özbekistan’da 21395 ve Kırgızistan’da 4936 yeni işletme kayıt olmuştur.

3 Girişimcilik Açısından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Girişimcilik faaliyetlerinin uzun bir zaman devlet tarafından kontrol edildiği veya planlı ekonomik sistemin uzun süre geçerli olduğu ülkelerde girişimcilik kültürünün zayıf olması doğaldır. Bu tür ülkelerde insanlar risk almak, yeni bir iş kurmak anlamında girişken değildir. Özellikle, geçiş döneminde olan ülkelerde girişimcilik faaliyetlerinin düşük olması, girişimcilik kültürünün zayıf olmasına bağlanabilir. Chašovschi vd, (2014: 1507 – 1514) tarafından Romanya (n=52) ve Moldova (n=71) ülkelerinde girişimciler arasında karşılaştırmalı bir araştırma yapılmıştır. Her iki ülkede merkezi ekonomi geleneğine bağlı olarak girişimcilik tecrübesinin ve girişimcilik kültürünün zayıf olduğu belirtilmektedir. İki ülke arasında girişimcilik açısından bir takım benzerlikler olduğu gibi, farklılıklar da bulunmuştur. Yeni iş yerlerinin kurulmasını engelleyen faktörler açısından Moldova ülkesi için finansal problemler ön plana çıkarken, Romanya için personel ve müşterilere ilişkin faktörler ön plana çıkmaktadır. Başarılı bir girişimcilik açısından Moldova için kişisel ilişkiler ön plana çıkarken, Romanya için eğitim programları ön planda olduğu görülmüştür. Girişimcilik faaliyetleri ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik ortama bağlı olarak değişebileceği söylenebilir. Bu sonuçlar, Lasch vd, (2009: 44-56) tarafından yapılan

çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Söz konusu araştırmada Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere geçiş döneminde olan Orta Asya ülkelerinde girişimciliğin doğası ve gelişimi genel olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacılar, kültürel değerler ve hükümetlerin uyguladığı farklı politikalar neticesinde adı geçen ülkelerde girişimcilik doğası farklılık sergilediğini öne sürmektedirler. Tarihsel, sosyo-kültürel ve ekonomik koşullar bu ülkelerde girişimciliği etkileyen önemli unsurlar olarak tanımlanmıştır. Kamu politikası, sosyal normlar ve eğitimin girişimcilik üzerinde önemli etkisinin olduğunu dile getirmişlerdir.

Bu konuda akademik çalışmalarla birlikte uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan, ülkelerin gösterdikleri performanslarını kıyaslamaya ve değerlendirmeye olanak sağlayan çalışmalar da mevcuttur. Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü, Heritage Vakfı, Dünya Ekonomik Forumu ve Dünya Bankası bu kuruluşların bazılarıdır. Adı geçen kurumlar tarafından yapılan çalışmaların özeti Tablo 2'de ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Elbette ki, bu endekslerden yola çıkarak bir ülke hakkında olumlu yada olumsuz sonuçlar çıkartmak doğru olmaz. Ama genel olarak ülkelerin girişimcilik adına yaptıkları reformların sonuçları hakkında fikir sahibi olmak için yeterli olabilir.

Yayın Adı	Yayınlayan Kurum	Ülke 2018	Yöntem
Küresel Girişimcilik Endeksi	Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü	137	- KGE 137 ülkede girişimcilik ekosistemlerinin sağlığını ölçen yıllık bir endekstir. - Yerel halkın ve kurumların girişimcilik tutumları, yetenekleri ve istekleri olmak üzere 3 temel boyuttan ve 14 alt boyuttan oluşan bir yapı içerisinde veri toplanmaktadır. - 0 ile 100 arasına değer alıyor ve 100'e yaklaştıkça girişimcilik ekosisteminin daha sağlıklı olduğunu gösteriyor.
Ekonomik Özgürlük Endeksi	Heritage Vakfı Wall Street Journal	180	-Hükümetin ekonomiye katılım derecesini göstermektedir. -180 ülkede çeşitli kamu ve özel kaynaklardan yararlanılarak yapılan uzman değerlendirmelerine dayanmaktadır. - 4 temel ve 12 alt boyuttan oluşan bir yapı içerisinde veriler toplanmaktadır. - 0 ile 100 arasına değer alıyor ve 100'e yaklaştıkça ekonominin daha çok liberal olduğunu gösteriyor. - 80-100 arası tamamen özgür, 70-79,9 arası özgür, 60-69,9 arası orta derecede özgür, 50-59,9 arası özgür değil, 49,9'un altı hiç özgür değil anlamına gelmektedir.
Küresel Rekabet Endeksi	Dünya Ekonomik Forumu	137	- Rekabet edebilirlik, bir ülkenin verimlilik düzeyini belirlemeye yarayan bir dizi kurum, politika ve faktörler olarak tanımlanmaktadır. - DEF ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini; üretim faktörleri odaklı ekonomiler, verimlilik odaklı ekonomiler ve yenilik odaklı ekonomiler olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır. Buna bağlı olarak endeks, üç alt endeks başlığı altında toplanmış 12 bileşenden oluşmaktadır. -137 ülkede anket uygulaması ve ekonomik/sosyal göstergelere dayalı olarak hesaplanmaktadır. - Bileşen değerleri, 1 ile 7 arasında bir puan alıyor ve 1 en kötü, 7 en iyi durumu temsil etmektedir.
İş Yapma Kolaylığı Endeksi	Dünya Bankası	190	-DB tarafından yayınlanan, bir işletmeyi başlatma ve sürdürmede devletin koyduğu şartları yerine getirme, ülkeler arası ticaret, vergi ödeme ve bir işletmeyi sona erdirmeye gibi faaliyetlerin süre ve maliyetlerini ortaya koyan çalışmadır. -2018 yılı itibarıyla 10 göstergeye dayalı olarak bir endeks hesaplanmaktadır. -190 ülkede yapılan çalışma belirlenen kriterler doğrultusunda ilgili yasal ve idari düzenlemelerin işletme, KOBİ ve iş kurmak isteyenleri (girişimcileri) nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. -Sınırdan uzaklık (DTF) değerleri, 0 ile 100 arasına değer alıyor ve 0 (sıfır) en düşük performansı ve 100 (yüz) ise sınırı temsil etmektedir.

Tablo 2: Uluslararası Endekslerin Özet Tablosu Kaynak: İlgili Kurumların Raporları

Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü 137 ülkeyi kapsayan Küresel Girişimcilik Endeksini yayınlamaktadır (KGE, 2018). Söz konusu endeks yerel halkın ve kurumların girişimcilik tutumları, yetenekleri ve istekleri olmak üzere 3 temel boyuttan ve 14 alt boyuttan oluşan bir yapı içerisinde toplanan verilere dayanmakta ve ülkelerin girişimcilik ekosistemlerinin sağlığını değerlendirmektedir. Bu konudaki bir diğer çalışma Heritage Vakfı ile Wall Street Journal tarafından yapılan 180 ülkeyi kapsayan Ekonomik Özgürlük Endeksidir (EÖE, 2018). Ekonomik Özgürlük Endeksi hükümetlerin ekonomiye katılım derecesini göstermekte ve 4 temel, 12 alt boyuttan oluşan bir yapı içerisinde değerlendirilmektedir. 0 ile 100 arasına değer alan endeks sonuçları 5 farklı özgürlük derecesini ortaya koymaktadır. Girişimcilik konusunu ilgilendiren bir diğer çalışma Dünya Ekonomik Forumu tarafından yapılan ve 137 ülkeyi kapsayan Küresel Rekabet Endeksidir (KRE, 2018). Rekabet edebilirlik, bir

ülkenin verimlilik düzeyini belirlemeye yarayan bir dizi kurum, politika ve faktörler olarak tanımlanmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini; üretim faktörleri odaklı ekonomiler, verimlilik odaklı ekonomiler ve yenilik odaklı ekonomiler olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır. Buna bağlı olarak endeks, 3 alt endeks başlığı altında toplanmış 12 bileşenden oluşmaktadır. Bileşen değerleri, 1 ile 7 arasında puan almakta ve 1 en kötü, 7 en iyi durumu temsil etmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan bir diğer endeks Dünya Bankası tarafından 190 ülkeyi kapsayan İş Yapma Kolaylığı Endeksidir (İYKE, 2018). Söz konusu endeks bir işletmeyi başlatma ve sürdürmede devletin koyduğu şartları yerine getirme, ülkeler arası ticaret, vergi ödeme ve bir işletmeyi sona erdirmeye konularında gerekli olan süre ve maliyetlerini ortaya koyan bir çalışmadır. 10 temel göstergeye dayalı bu çalışma ilgili yasal ve idari düzenlemelerin işletme, KOBİ ve iş kurmak isteyenleri (girişimcileri) nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. Sınırdan uzaklık (DTF) değerleri, 0 ile 100 arasında değer alıyor ve 0 (sıfır) en düşük performansı ve 100 (yüz) ise sınırı temsil etmektedir.

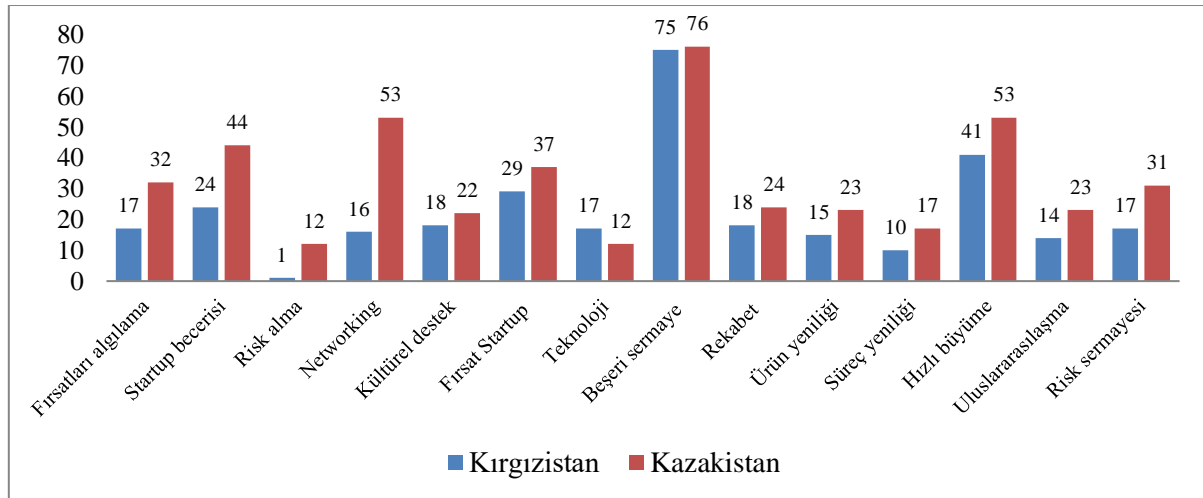
Küresel Girişimcilik Endeksine göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumu ayrıntılı olarak Tablo 3'te sunulmuştur. Tabloyu incelediğimizde, 2014-2018 yılları arasında ABD birinci sırada, 2014-2015 arasında Bangladeş son sırada ve 2016-2018 arasında ise Çad son sırada olduğu görülmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan ve Türkmenistan henüz bu çalışmanın kapsamında yer almamaktadır. Diğer taraftan, Kırgızistan 2017 yılı itibariyle yer almaya başlamış ve ilgili yılda 137 ülke içerisinde 21,0 puanı ile 92nci sırada yer almıştır. 2018 yılında ise 19,8 puanı ile 137 ülke içerisinde 100ncü sırada yer almıştır. Kazakistan 2014 yılında 79ncü, 2015 yılında 88nci, 2016 yılında 59ncü, 2017 yılında 62nci ve 2018 yılında ise 29,7 puanı ile 137 ülke içerisinde 64ncü sırada yer almıştır.

Ülkeler	2014		2015		2016		2017		2018	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
ABD	1	82,5	1	85,0	1	86,2	1	83,4	1	83,6
Kırgızistan	-	-	-	-	-	-	92	21,0	100	19,8
Kazakistan	79	30,6	88	28,4	59	35,4	62	30,1	64	29,7
Özbekistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkmenistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	39	44,7	25	54,6	28	52,7	36	43,7	37	44,5
Azerbaycan	-	-	-	-	-	-	57	31,1	62	30,5
Tacikistan	-	-	-	-	-	-	95	20,7	99	20,0
Bangladeş	120	13,8	130	14,4	-	-	-	-	-	-
Çad	-	-	-	-	132	9,9	137	8,8	137	9,0

Tablo 3: Küresel Girişimcilik Endeksine Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri **Kaynak:** Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü Verilerinden Derlenmiştir.

Bu sıralamada Türkiye 2014 yılında 39ncü, 2018 yılında ise 37nci sırada yer almaktadır. 2018 yılı itibariyle Azerbaycan 62nci ve Tacikistan 99ncü sıradadır. Türk Cumhuriyetleri içerisinde girişimcilik ekosistemi açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin durumunun diğerlerine göre daha iyi durumda olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında ele aldığımız Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Kırgızistan'ın Küresel Girişimcilik Endeksinin 14 alt boyutuna göre durumları Grafik 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur. Grafikte de görüldüğü gibi, tüm boyutlarda iki ülkenin durumu paralellik göstermekte ve beşeri sermaye boyutunda en iyi performans, risk alma boyutunda ise en düşük performans sergilemektedirler.

Grafik 1: KGE'nin Alt Boyutlarına Göre Kırğızistan ve Kazakistan, (2018) **Kaynak:** Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü Verilerinden Derlenmiştir.

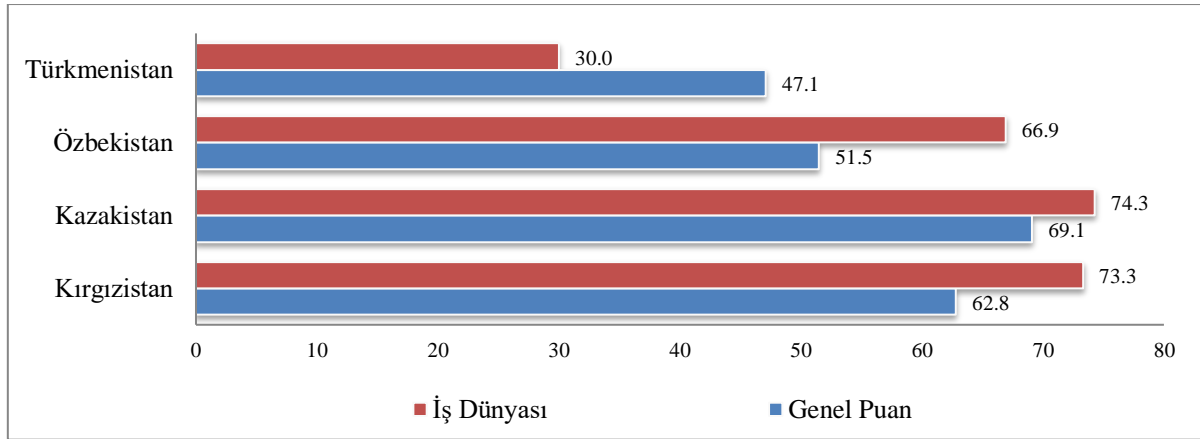
Ekonomik Özgürlük Endeksine göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumu ayrıntılı olarak Tablo 4'te sunulmuştur. 2014-2018 yılları arasında Hong Kong birinci sırada, Kuzey Kore ise son sırada yer almaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan 2014 yılında 63,7 puanı ile 67nci sırada iken, 2018 yılına geldiğimizde 69,1 puanı ile 41nci sıraya yükselmiştir. Kırgızistan bu sıralamada 2014 yılında 61,1 puanı ile 85nci sıradayken, 2018 yılına geldiğimizde 62,8 puanı ile 78nci sırada yer almıştır. Kazakistan ve Kırgızistan bu sıralamada orta derecede özgür ekonomiler arasında yer almaktadır.

Ülkeler	2014		2015		2016		2017		2018	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Hong Kong	1	90,1	1	89,6	1	88,6	1	89,8	1	90,2
Kırgızistan	85	61,1	82	61,3	96	59,6	89	61,1	78	62,8
Kazakistan	67	63,7	69	63,3	68	63,6	42	69,0	41	69,1
Özbekistan	163	46,5	160	47,0	166	46,0	148	52,3	152	51,5
Türkmenistan	171	42,2	172	41,4	174	41,9	170	47,4	169	47,1
Türkiye	64	64,9	70	63,2	79	62,1	60	65,2	58	65,4
Azerbaycan	81	61,3	85	61,0	91	60,2	68	63,6	67	64,3
Tacikistan	139	52,0	140	52,7	149	51,3	109	58,2	106	58,3
Kuzey Kore	178	1,0	178	1,3	178	2,3	180	4,9	180	5,8

Tablo 4: Ekonomik Özgürlük Endeksine Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri *Kaynak: Heritage Vakfı ve Wall Street Journal Verilerinden Derlenmiştir.*

Özbekistan 2014 yılında 46,5 puanı ile 163ncü sıradayken, 2018 yılında 51,5 puanı ile 152nci sıraya yükselmiştir. Türkmenistan ise 2014 yılında 42,2 puanı ile 171nci sıradayken, 2018 yılında 47,1 puanı ile 169ncu sırada yer almıştır. Bu iki ülke özgür olmayan ekonomiler kategorisinde yer almaktadır. Ancak, tüm ülkeler 2014-2018 döneminde ekonomik özgürlük bakımından iyileştirmeye gittikleri söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti 2014 yılında 64ncü sıradayken, 2018 yılında 58nci, Azerbaycan 2014 yılında 81nci, 2018 yılında ise 67nci sırada yer almıştır. Tacikistan ise 2014 yılında 139ncu sırada ve 2018 yılında 106nci sıraya yükselmiştir.

Ekonomik Özgürlük Endeksi mülkiyet hakları, yargı etkinliği, hükümet bütünlüğü, vergi yükü, kamu harcamaları, mali sağlık, iş dünyasının özgürlüğü, işgücünün özgürlüğü, sermaye özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük olmak üzere 12 alt boyuttan oluşmaktadır. Bunların içerisinde iş dünyasının özgürlüğü göstergesine göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumu Grafik 2'de sunulmuştur. Grafik incelendiğinde, Türkmenistan (genel puanı 47,1 ve iş dünyası puanı 30,0) hariç, diğer ülkelerde iş dünyasının özgürlüğü puanı genel puanın üstünde olduğu görülmektedir. Kazakistan'ın puanı (74,3) en yüksek olduğu görülmekte, ardından 73,3 puanı ile Kırgızistan ve daha sonra 66,9 puanı ile Özbekistan gelmektedir.

Grafik 2: İş Dünyasının Özgürlüğü Göstergesine Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, (2018) *Kaynak: Heritage Vakfı ve Wall Street Journal Verilerinden Derlenmiştir.*

Küresel Rekabet Endeksine göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumu ayrıntılı olarak Tablo 5'te sunulmuştur. 2014-2018 döneminde İsviçre 1nci sırada olduğu, Yemen ise 2017-2018 yıllarında son sırada olduğu görülmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan ve Türkmenistan henüz bu çalışmanın kapsamında yer almamaktadır. Diğer taraftan, Kırgızistan 2014 yılında 121nci sıradayken, 2018 yılına geldiğimizde 102nci sırada yer almıştır. Kazakistan ise 2014 yılında 50nci sıradayken, 2018 yılına geldiğimizde yedi sıra gerileyerek 57nci sırada yer almıştır.

Ülkeler	2013/2014		2014/2015		2015/2016		2016/2017		2017/2018	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
İsviçre	1	5,67	1	5,70	1	5,76	1	5,81	1	5,86
Kırgızistan	121	3,57	108	3,73	102	3,83	111	3,75	102	3,90
Kazakistan	50	4,41	50	4,42	42	4,49	53	4,41	57	4,35
Özbekistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkmenistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	44	4,45	45	4,46	51	4,37	55	4,39	53	4,42
Azerbaycan	39	4,51	38	4,53	40	4,50	37	4,55	35	4,69
Tacikistan	-	-	91	3,93	80	4,03	77	4,12	79	4,14
Yemen	-	-	-	-	-	-	138	2,74	137	2,87

Tablo 5: Küresel Rekabet Endeksine Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri **Kaynak:** Dünya Ekonomik Forumu Verilerinden Derlenmiştir.

Türkiye bu sıralamada 2014 yılında 44ncü, 2018 yılında 53ncü sırada yer almış, 9 sıra gerilemiştir. Azerbaycan ise 2014 yılında 39ncü sıradayken, 2018 yılında 35nci sıraya yükselmiştir. Tacikistan bu çalışmanın kapsamına 2015 yılından itibaren yer almaya başlamış ve 2015'te 91nci sıradayken, 2018 yılında 79ncü sırada yer almıştır.

Küresel Rekabet çalışması kapsamında uzmanlar arasında yapılan girişimcilik açısından problem olarak görülen faktörler ele alınmaktadır. Tablo 6'da Kırgızistan ve Kazakistan'da girişimcilik açısından en problemliler faktörler verilmiştir. Kazakistan için finansal kaynaklara erişim, yolsuzluk ve işgücünün eğitim seviyesi en problemliler ilk üç faktör iken, Kırgızistan için ilk üçe giren en problemliler yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık ve hükümetin istikrarsızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımsızlıktan buyana Kırgızistan bölge ülkeleri içerisinde siyasi ve hükümet istikrarsızlığı açısından önde gelen ülke olduğu dikkate alınır, bu sonuçların ne kadar gerçekçi olduğu kabul edilebilir.

	Kazakistan	Kırgızistan	
Finansal kaynaklara erişim	14,5	22,4	Yolsuzluk
Yolsuzluk	13,8	11,2	Siyasi istikrarsızlık
İşgücünün eğitim seviyesi	11,9	10,2	Hükümetin istikrarsızlığı
Enflasyon	9,7	8,0	Finansal kaynaklara erişim
Vergi düzenleme	8,7	6,9	Vergi düzenleme
Devlet bürokrasisi	8,7	6,4	Devlet bürokrasisi
İşgücünün zayıf etiği anlayışı	6,9	5,9	Enflasyon
Vergi oranları	6,9	5,8	Vergi oranları
Yenilikçilik için yetersiz kapasite	5,3	5,7	Yetersiz altyapı temini
Döviz düzenleme	5,0	5,3	İşgücünün eğitim seviyesi
Yetersiz altyapı temini	3,3	4,7	Suç ve hırsızlık

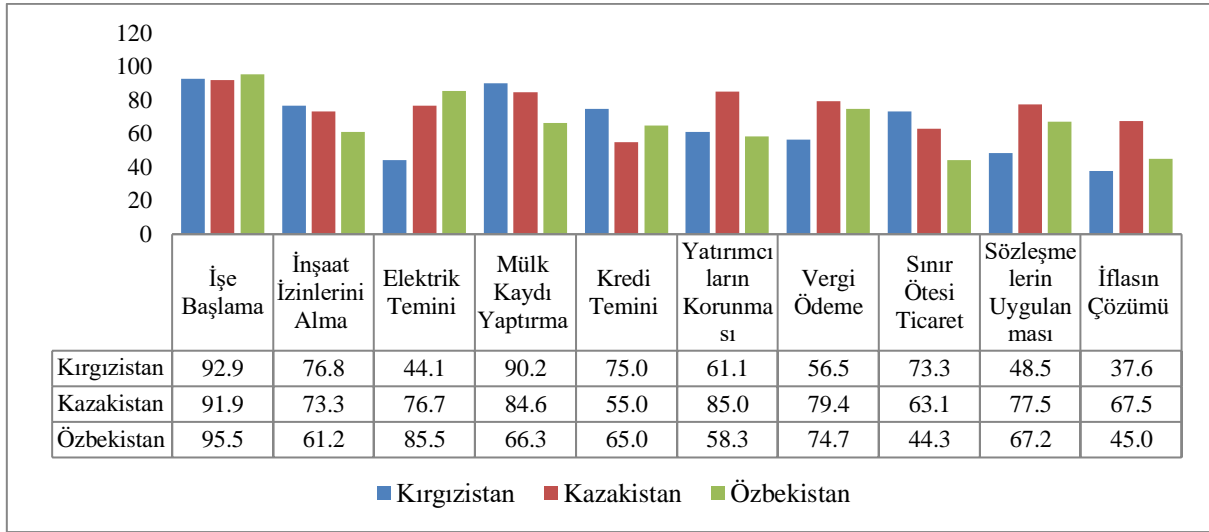
Tablo 6: Kırgızistan ve Kazakistan'da Girişimcilik Açısından En Problemliler Faktörler, (2017) **Kaynak:** Dünya Ekonomik Forumu Verilerinden Derlenmiştir.

İş Yapma Kolaylığı Endeksine göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumu ayrıntılı olarak Tablo 7'de sunulmuştur. 2017-2018 yıllarında Yeni Zelanda İnci sırada, Somali son sırada yer almaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde Türkmenistan henüz bu çalışma kapsamına girmemiştir. 2014 yılında 68nci sırada olan Kırgızistan, 2018 yılında gerilemiş ve 77nci sırada yer almıştır. Kazakistan tam tersine 2014 yılında 50nci sıradayken, 2018 yılında ilerlemiş ve 36nci sırada yer almayı başarmıştır. Bu tabloda özellikle Özbekistan'ın pozisyonu dikkat çekmektedir. 2014 yılında 146nci sırada olan Özbekistan, her yıl iyiye doğru gitmiş ve 2018 yılında 74ncü sırada yerini almayı başarmıştır. Türkiye 2014'te 69ncü sıradan 2018'de 60ncü, Azerbaycan 70nci sıradan 57nci sıraya ve Tacikistan 143ncü sıradan 123ncü sıraya yükselmiştir.

Ülkeler	2014		2015		2016		2017		2018	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Yeni Zelanda	-	-	-	-	-	-	1	87,0	1	86,5
Kırgızistan	68	-	102	60,7	67	66,0	75	65,1	77	65,7
Kazakistan	50	-	77	64,5	41	72,6	35	75,0	36	75,4
Özbekistan	146	-	141	54,2	87	62,6	87	63,0	74	66,3
Türkmenistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	69	-	55	68,6	55	69,1	69	67,1	60	69,1
Azerbaycan	70	-	80	64,0	63	67,8	65	67,9	57	70,1
Tacikistan	143	-	166	48,5	132	54,1	128	55,3	123	56,8
Somali	-	-	-	-	-	-	190	20,2	190	19,9

Tablo 7: İş Yapma Kolaylığı Endeksine Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri **Kaynak:** Dünya Bankası, İş Yapma Kolaylığı Endeksi Verilerinden Derlenmiştir.

2018 yılı itibarıyla, İş Yapma Kolaylığı Endeksi alt boyutlarına göre Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumu Grafik 3'te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Grafik 3: İş Yapma Kolaylığı Endeksi Boyutlarına Göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, (2018) **Kaynak:** Dünya Bankası, İş Yapma Kolaylığı Endeksi Verilerinden Derlenmiştir.

İnşaat izinlerinin alınması (76,8), mülk kaydı yaptırma (90,2), kredi temini (75,0) ve sınır ötesi ticaret (73,3) boyutlarında Kırgızistan diğer iki ülkeye göre daha iyi konumdayken, işe başlama (95,5) ve elektrik temini (85,5) alt boyutlarında Özbekistan daha iyi konumdadır. Yatırımcıların korunması (85,0), vergi ödeme (79,4), sözleşmelerin uygulanması (77,5) ve iflasın çözümü (67,5) boyutlarında ise Kazakistan'ın diğer iki ülkeye göre daha iyi bir konumda olduğu görülmektedir.

4 Sonuç

1991 yılında bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomik sistemine geçiş sürecine yönelik reformlar üzerinde çalışmaktadırlar. Söz konusu ülkelerin sahip oldukları doğal ve beşeri kaynaklar, yönetim ve siyasi sistemlerinden kaynaklanan farklılıklar, geldiğimiz noktada makro ekonomik açıdan farklı performans sergilemelerine yol açmaktadır. Bu ülkelerde özel sektörü geliştirmek ve girişimciliği canlandırmak için yapılan reformların sonuçlarını veya genel olarak bu konulardaki performanslarını uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından yayınlanan sıralamalarda görmek mümkündür.

Özbekistan Küresel Girişimcilik ve Küresel Rekabet Endekslerinde, Türkmenistan ise Küresel Girişimcilik, Küresel Rekabet ve İş Yapma Kolaylığı Endekslerinde henüz kapsam dışı olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin söz konusu çalışmalarda yer alması öncelikle ilgili ülkeler açısından önem arz etmektedir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında hangi durumda olduğunu görebilmek, yapılmakta olan faaliyetlerin planlaması, yürütülmesi ve kontrol edilmesi bakımından yol gösterici olabilir.

Ülkenin girişimcilik ekosistemlerinin durumunu inceleyen Küresel girişimcilik endeksinde Kazakistan Kırgızistan'a göre daha iyi durumda olduğu ve her yıl daha ileriye gittiği görülmüştür. Söz konusu endeksi oluşturan tüm boyutlarda iki ülkenin durumu paralellik göstermekte ve beşeri sermaye boyutunda en iyi performans, risk alma boyutunda ise en düşük performans sergilemektedirler. Diğer taraftan, hükümetin

ekonomiye katılım derecesini gösteren Ekonomik özgürlük endeksine göre Kazakistan ve Kırgızistan orta derecede özgür, Özbekistan ve Türkmenistan özgür olmayan ekonomiler arasında yer almaktadır. İncelediğimiz 2014-2018 döneminde tüm Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ekonomik özgürlük bakımından iyileştirmeye gittikleri söylenebilir. Bir diğer endeks olan Küresel rekabet raporlarının sonuçlarına göre, Kazakistan'ın durumu yine Kırgızistan'a göre daha iyi olduğu görülmektedir. Girişimciliğin önündeki en temel problemler Kazakistan için finansal kaynaklara erişim, yolsuzluk ve işgücünün eğitim seviyesi iken, Kırgızistan için yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık ve hükümetin istikrarsızlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak İş yapma kolaylığı endeksine göre, son dönem itibariyle yine Kazakistan'ın durumu Kırgızistan ve Özbekistan'a göre daha iyi durumda olduğu görülmüştür. Ancak, burada Özbekistan'ın 2014-2018 yılları arasındaki performansı dikkat çekmektedir. Özbekistan 146ncı sıralardan başlayıp hızla yükselmiş ve 2018 yılında 190 ülke içerisinde 74ncü sırada yer almayı başarmıştır.

Uluslararası endekslerin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin piyasa ekonomisini oluşturma ve girişimciliği geliştirme konularında kararlılıkla ilerlemekte olduğunu söyleyebiliriz. Ülkelerin gelişmesi girişimciliğin gelişmesine bağlı olduğu dikkate alınrsa, bu konudaki çalışmaların sürdürülmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Chašovschi, et. al, 2014. "Entrepreneurial Culture in Transition Economies. The case of Romania and Republic of Moldova", *Procedia Economics and Finance*, pp. 1507 – 1514.
- Dünya Ekonomik Forumu, 2014. Küresel Rekabet Endeksi, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, 14.05.2018
- Dünya Ekonomik Forumu, 2015. Küresel Rekabet Endeksi, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, 14.05.2018
- Dünya Ekonomik Forumu, 2016. Küresel Rekabet Endeksi, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, 14.05.2018
- Dünya Ekonomik Forumu, 2017. Küresel Rekabet Endeksi, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, 14.05.2018
- Dünya Ekonomik Forumu, 2018. Küresel Rekabet Endeksi, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, 14.05.2018
- Dünya Bankası, 2014. İş Yapma Kolaylığı Endeksi, <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, 18.05.2018
- Dünya Bankası, 2015. İş Yapma Kolaylığı Endeksi, <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, 18.05.2018
- Dünya Bankası, 2016. İş Yapma Kolaylığı Endeksi, <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, 18.05.2018
- Dünya Bankası, 2017. İş Yapma Kolaylığı Endeksi, <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, 18.05.2018
- Dünya Bankası, 2018. İş Yapma Kolaylığı Endeksi, <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, 18.05.2018
- Dünya Bankası, 2018. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&Type=TABLE&preview=on#>, 10.05.2018
- Heritage Vakfı ve Wall Street Journal, 2014. Ekonomik Özgürlük Endeksi, <https://www.heritage.org/index/ranking>, 16.05.2018
- Heritage Vakfı ve Wall Street Journal, 2015. Ekonomik Özgürlük Endeksi, <https://www.heritage.org/index/ranking>, 16.05.2018
- Heritage Vakfı ve Wall Street Journal, 2016. Ekonomik Özgürlük Endeksi, <https://www.heritage.org/index/ranking>, 16.05.2018
- Heritage Vakfı ve Wall Street Journal, 2017. Ekonomik Özgürlük Endeksi, <https://www.heritage.org/index/ranking>, 16.05.2018
- Heritage Vakfı ve Wall Street Journal, 2018. Ekonomik Özgürlük Endeksi, <https://www.heritage.org/index/ranking>, 16.05.2018
- Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü, 2014. Küresel Girişimcilik Endeksi, <http://thegedi.org/2018-global-entrepreneurship-index/>, 12.05.2018
- Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü, 2015. Küresel Girişimcilik Endeksi, <http://thegedi.org/2018-global-entrepreneurship-index/>, 12.05.2018
- Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü, 2016. Küresel Girişimcilik Endeksi, <http://thegedi.org/2018-global-entrepreneurship-index/>, 12.05.2018
- Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü, 2017. Küresel Girişimcilik Endeksi, <http://thegedi.org/2018-global-entrepreneurship-index/>, 12.05.2018

- Küresel Girişimcilik ve Geliştirme Enstitüsü, 2018. Küresel Girişimcilik Endeksi, <http://thegedi.org/2018-global-entrepreneurship-index/>, 12.05.2018
- Lasch, et. al, 2009. "Diversity in Central Asia: Culture, Transition & Entrepreneurship", *Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*, 5, 1, pp. 44-56.
- Pomfret, 2003. "Economic Performance in Central Asia since 1991: Macro and Micro Evidence", *Comparative Economic Studies*, 45, pp. 442-465.
- Sakınç, 2005. **Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar**. Emek Matbaacılık ve Yayıncılık San. Ve Tic. Ltd. Şti. Manisa. 192 s.